

Ewa Lorentz

WNĘTRZA ZAMOJSKIEGO DOMU RÓŻY LUXEMBURG W ROKU 1871

Odnalezienie kontraktu zawartego między Eliaszem Edwardem Luxenbergiem a jego żoną Esterą Liną pozwala na rozwinięcie podjętego wcześniej tematu domu rodzinnego Róży Luxemburg.¹ Do aktu sprzedaży zawartego między małżonkami w maju 1871 r. został dołączony bowiem spis wszystkich przedmiotów znajdujących się w domu przy ulicy Ogrodowej 45 w Zamościu (obecnie Kościuszki 7A).²

Transakcje kupna-sprzedaży należą do źródeł stanowiących dość obszer-
ną grupę zapisów notarialnych. Spisywane u notariuszy w obecności świad-
ków, są źródłami pewnymi, ich rzetelność nie budzi zastrzeżeń co do ich
wiarygodności. Specyficzną grupę zapisów stanowią kontrakty kupna-
sprzedaży w obrębie najbliższej rodziny, a zwłaszcza między mężem i żoną.
Są bowiem interesującym źródłem dla historyków prawa gospodarczego, a
także badaczy praw kobiet.

Eliasz Edward Luxenberg znał obowiązujące prawo i przez umiejętne
wykorzystanie przepisów zawartych w Kodeksie cywilnym francuskim i
Kodeksie cywilnym polskim oraz Dzienniku Praw Królestwa Polskiego
umiał ochronić majątek rodziny przed wierzycielami. Możliwość taką dawa-
ło ówczesne prawodawstwo uznające pierwszeństwo roszczeń żony przed
wierzycielami męża oraz możliwość prowadzenia samodzielnej działalności
gospodarczej przez żonę, jeśli mąż jej na to zezwoli.³ Potwierdzają to słowa
kontraktu: „*Eliasz Edward Luxenberg jak przyznaje, na swe własne potrze-
by i na zaprowadzenie handlu sukniem i kortami w mieście Zamościu istnie-
jącego użył fundusze do żony jego współstawiającej Estery Liny Luxen-
bergowej należące, które w kwocie rubli srebrem 1600, jako posag od
rodziców swych otrzymała. Dla zastąpienia zatem tym sposobem alienowa-
nych pieniędzy do żony jego należących na mocy artykułu 1195 kodeksu cy-
wilnego francuskiego i art. 9 ustępu 8 prawa o przywilejach i hipotekach z
dn. 1 i 13 czerwca 1825 r. Tom IX, Dz. praw., Eliasz Edward Luxenberg
sprzedaje rzeczonyj żonie swej Ester Linie z Lewinsztejnów Luxenbergowej
ruchomości wszelkie jakie się w jego mieszkaniu znajdują (...) szczegółowo
ocenione i opisane w ogólnym szacunku rubli 484 kop. 75, a nadto sprze-
daje jej jeszcze handel swój suknienny i kortowy w mieście Zamościu z wszel-*

kimi towarami sukiennymi kortowymi i utensyliami sklepowymi na sumę szacunkową i ryczałtowo umówioną rubli srebrem 1115 kop. 25. Skutkiem odstąpienia sobie przez męża handlu i ruchomości wyżej wymienionych (...) Ester Lina Luxenbergowa na szacunku tym poprzestaje i zaspokojoną w swej pretensji w zupełności się uważa (...) Eliasza Edwarda Luxenberga w duchu artykułu 204 Kodeksu cywilnego polskiego upoważnia wspomniana żonę swoją Ester Linę do prowadzenia odstąpionego jej niniejszym handlu sukniem i kortem wyłącznie na jej osobistą korzyść, która to korzyść i dochody jakie rzeczony handel przynosi i przynosić będzie, a zatem wzrost i zamóźność takowego, będą stanowić wyłączną jej własność i tym samym wyjąją ją z pod przepisów art. 192 i 193 kodeksu cywilnego polskiego.”⁴ Dołączona do umowy między małżonkami specyfikacja ruchomości, jest szczególnie interesująca dla historyków kultury materialnej, badaczy wnętrz z lat 60-tych XIX w. Dzięki szczegółowemu spisowi mebli i sprzętów kuchennych można zrekonstruować wygląd poszczególnych pomieszczeń domu Luxenbergów.

Dom ten położony „blisko wałów, niedaleko Fary i Bramy Szczeperskiej (...) z dwóch stron (tzn. od wschodu i południa) otaczał ogród z wielkimi gruszami, jabłonią, agrestem, porzeczkami, trawą i kwiatami.”⁵ Trójosiowa fasada ustawiona była wzdłuż ulicy, wejście w bocznej ścianie wschodniej, a piętro dostępne z drewnianej, zewnętrznej klatki schodowej dostawionej do elewacji południowej.⁶ Układ parteru i piętra był dwutraktowy, przy czym rodzina Eliasza Luxenberga mieszkała w czterech pomieszczeniach parteru. Jak podaje opis z 1870 r., „przy wejściu były dwie stancje i kuchnia, a obok pokój największy i spiżarka...”⁷ Ściana zachodnia nie posiadała okien, gdyż był do niej dobudowany drewniany, piętrowy spichlerz. Wnętrza mieszkania Luxenbergów oświetlone były przez okna w ścianie południowej i północnej.

Największym, reprezentacyjnym pomieszczeniem domu był salon oświetlony dwoma oknami wychodzącymi na ulicę Ogrodową (obecnie Kościuszki). Umeblowanie salonu stanowił garnitur jesionowych, politurowanych mebli w skład którego wchodziły: kanapa, dwa fotele, sześć krzeseł i rozkładany stół. Meble wyściełane były wełnianym adamaszkiem w kwiaty. W salonie stała także serwantka z lustrzanym wnętrzem oraz stolik do kart. Dopelnienie wystroju stanowił fortepian, na którym grywała pani domu. W oknach wisiały drapowane białe firanki, na noc zapuszczano płócienne rolety. Na ścianach wisiały pejzaże „za szkłem” oraz lustra. W tym typowo biedermaierowskim salonie nie mogło zabraknąć roślin ozdobnych. Ze spisu mebli wynika że było tam 12 wazonów z kwiatami.

Ważnym wnętrzem domu była jadalnia pełniąca też funkcję pokoju dzieciennego. Jej wyposażenie stanowiły: sosnowy stół i 12 krzeseł o siedzeniach i zapleckach wyplatanych trzcina. Nad stołem wisiała lampa, na ścianie wiszący zegar. W tym pokoju stała też czerwono politurowana (tak jak stół), szafa biblioteczna, w której znajdowało się 79 książek w językach: hebrajskim, niemieckim, rosyjskim i polskim. Zapewne w tym pokoju stały też dwie sofy, przeznaczone do snu dla starszych dzieci oraz dwa łóżka

dziecinne „ze sztachetkami” dla młodszych. Przy ścianie stała szafa kredensowa na naczynie.

W sypialni stały dwa jesionowe łóżka, a przy nich dwa małe stoliki, na których ustawiano lichtarzyki. Na podłodze leżał dywan, a w rogu stał sosnowy malowany „pod jesion” stolik z toaletką. Niezbędnym meblem był osłaniający toaletkę i umywalnię pięcioskrzydłowy parawan „słomiany, kryty zielonym glasem”. Przy ścianach stały dwie jesionowe szafy, jedna na bieliznę, druga na ubranie, a także komoda. Na komodzie stało 10 fotografii rodzinnych w ramkach za szkłem. Zapewne w sypialni stał kryty zieloną skórą szezlong służący do dziennego wypoczynku pana domu. Tutaj także było miejsce na stolik pod nogi (klęcznik ?), oraz mały stolik jesionowy z szufladką na Torę i taśes. W pobliżu łóżka matki stała odnotowana w spisie „sosnowa kolibka” dla najmłodszej, trzymiesięcznej wówczas córki Róży.

Bardzo ważnym wnętrzem w mieszkaniu była kuchnia. Znajdowały się w niej dwa stoły oraz obfitość garnków i rondli mieszczących się w dwu szafach, jednej pomalowanej na czarno, drugiej na czerwono. Zapewne w kuchni znajdowały się dwa posłania dla służby, gdyż spis wymienia „zwyyczajne, nie farbowane łóżko i ławę”. Jeden z trzech samowarów zapewne był w kuchni, dwa pozostałe w jadalni i w salonie.

Ten budowany w wyobraźni opis przestrzeni mieszkalnej i zawarty w Aneksie szczegółowy wykaz mebli i sprzętów ilustruje mały fragment życia w XIX-wiecznym Zamościu. Jak każda sumienna relacja, wnosi nowe szczegóły do obrazu tamtych lat.

Ktoś może zadać pytanie, czemu służy wydobywanie takich źródeł, komu jest to potrzebne? Odpowiedzią na te pytania powinna być refleksja nad XIX-wiecznym i XX-wiecznym Zamościem. Skupieni na renesansowym „pomniku historii” często zapominamy o tym, co bliższe mentalności naszych dziadków. Mieli oni zupełnie nieartystyczny punkt widzenia. Patrzyli na architekturę jak na ślad obecności żyjących tutaj ludzi: poetów, lekarzy, aptekarzy, notariuszy, piekarzy czy zwykłych „handlujących” jak Elias Luxenberg. Przywoływanie tej magii codzienności tkwiącej w budowlach, w których żyli i pracowali, sprawia, że Zamość jest ciągle dla naszego pokolenia miastem „uchwytnym”.⁸ Zaskakuje co krok żywymi wspomnieniami, symbolami, znakami zapamiętanymi z dzieciństwa. To one tworzą specyficzną aurę miasta, bliską tej niepowtarzalnej ikonosferze znanej z kart „Zagłady” Piotra Szewca.

Dlatego warto wydobywać zapomniane bądź nieodkryte jeszcze źródła związane z „ludźmi Zamościa”. Pozwalają one przybliżyć współczesnym to, co dotąd było bezimienne. Ta działalność zawsze przekłada się z czasem na inicjatywy konserwatorskie czy rewitalizacyjne. Pozostaje mieć nadzieję, że uchroni nasze miasto przed losem „pomnika nieobecności”.

¹ Możliwość kontynuowania tematu zawdzięczam uprzejmości Dyrektora Archiwum Państwowego w Zamościu Pana Andrzeja Kędziory, który odnalazł dokument w zespole Akt Notariusza F.Strzyżowskiego. Za informację o tym odkryciu oraz życzliwą zachętę do prezentacji tego ważnego źródła składam mu serdeczne podziękowania.

- ² Dom ten należał do ojca Róży Luxemburg Eliasza Edwarda od 1862 r. Por. E. Lorentz *Dom Róży Luxemburg w Zamościu. Prawda i mit*, „Archiwariusz Zamojski” 2003, s.18.
- ³ Dla interpretacji przepisów wykorzystano *Kodeks cywilny francuski*, Warszawa 1825, *Kodeks cywilny Królestwa Polskiego*, Warszawa 1872, „Dziennik Praw Królestwa Polskiego” T.IX, 1824-25, nr 37-40 ze zbiorów Biblioteki Łopacińskiego w Lublinie.
- ⁴ Archiwum Państwowe w Zamościu, Notariusz Franciszek Strzyżowski w Szczepieszynie 1871 r. Rep. 95, Kontrakt zawarty... (Specyfikacja ruchomości poniżej w Aneksie).
- ⁵ Opis ten pochodzi z maja 1859 r. Autorką jest Paulina Wilkońska, która mieszkała na piętrze opisywanej kamienicy, odwiedzając swego męża Augusta więzionego w twierdzy. *Moje wspomnienia o życiu towarzyskim w Warszawie*, Warszawa 1959, s. 417.
- ⁶ Na sformułowanie tego wniosku pozwala relacja P. Wilkońskiej, która podaje, że dwa pokoje z przedpokojem na piętrze były wynajmowane przyjezdnym, op.cit. 417. Tematu tego nie rozstrzygają dokumentacje badawcze: B. Sawa-Sroczyńska, J. Szponar *Dokumentacja historyczna dla Bloku XVI*, PKZ O/Zamość 1978 i J. Burmas *Sondażowe badania architektoniczne Bloku XVI*, PKZ O/ Zamość 1986,
- ⁷ APZ, Hipoteka miasta Zamościa, sygn.22. Próba rekonstrukcji układu funkcjonalnego dotyczy parteru kamienicy gdzie mieszkali Luxenbergowie w latach 1862-1870, kiedy to zajmowali cztery pomieszczenia i spiżarnię. Potwierdzeniem tego jest liczba rolet dla 6 okien oraz liczba lamp dla czterech wnętrz zawarta w spisie.
- ⁸ Termin „miasto uchwytné” przytaczam za Sergiuszem Michalskim por. *Paryskie pomniki III Republiki w oczach surrealistów*. [w:] *Pomniki w XIX w. Materiały do studiów nad sztuką XIX w.* T.I, Poznań 1993.

ANEKS

Specyfikacja
nieruchomości za kontraktem w dniu 16/28 maja 1871 r.
przed Franciszkiem Strzyżowskim Rejentem w Szczepieszynie zawartym
przez Eliasza Edwarda Luxenberga sprzedanych żonie Esterze Linie
Luxenbergowej.

Wyszczególnienie przedmiotów

Meble i różne sprzęty domowe i gospodarskie

1. Kanapa, sześć krzesel i dwa fotele na sprężynach jesioniowe, kryte adamaszkiem wełnianym w kwiaty i fortepian wartości rubli srebrnych [dalej rs.] 50
2. Stół z kłapami jesioniowy politurowany - r.s. 5
3. Sześląg na sprężynach i kołkach skórą zieloną kryty - r.s. 10
4. Serwantka jesioniowa politurowana, oszklona a wewnątrz z lustrem - r.s. 8
5. Stolik do kart politurowany, jesioniowy - r.s. 4,
6. Mały stolik jesioniowy politurowany z szufladką - r.s. 1
7. Trzy lustra, jedno w ramach czarnych, drugie ramy czarne z bronzami, a trzecie z połączoną ramą - r.s.12
8. Landszaftów za szkłem sztuk ośm - r.s. 4
9. Dwa łóżek jesioniowych fornirowanych, politurowanych - r.s. 9
10. Dwa małe stoliki okrągłe przy łózkach politurowane - kop. 60
11. Jeden stolik sosnowy malowany pod jesioniowy kolor z toaletką - r.s.1 kop. 45
12. Jedna szafa na książki czerwono politurowana - r.s. 3
13. Dwanaście krzesel jesioniowych plecionych - r.s. 10
14. Zegar ścienny - r.s.1 kop. 20
15. Dwie szafy jesioniowe politurowane, jedna na bieliznę, druga na odzienie - r.s. 20
16. Dwie komody, jedna jesioniowa politurowana, druga sosnowa politurowana - r.s. 6

17. Jedna szafka kredensowa składająca się z dwóch półszafek, oszklone czterema szybami, - r.s. 4
18. Dwie sofy, jedna na sprężynach, - r.s. 3 kop. 50
19. Jeden stół sosnowy, czerwono malowany - kop. 50
20. Jeden stolik trójkątny, politurowany, jesionowy - kop. 50
21. Dwa łóżka dziecięce politurowane w sztachetki - r.s. 4 kop. 50
22. Jedna kolibka sosnowa - kop. 50
23. Dwie szafy kuchenne na naczynia, jedna pomalowana na czarno, druga na czerwono - r.s.1
24. Dwa łóżka zwyczajne nie farbowane, jedna ławkowa czyli Bankbot - r.s. 1 kop. 50
25. Dwa stoły kuchenne - kop. 50
26. Jeden stolik niefarbowany do umywania - kop.5
27. Jeden stolik pod nogi - kop. 5
28. Jeden dywan przed łóżko
29. Pięć kije do firanek - kop. 50
30. Dwa pary bronzów do firanek - kop. 20
31. Dwanaście wazonów z kwiatami - kop. 60

Srebro

32. Jedna łyżka półmiskowa próby dwunastej - r.s. 8
33. Dziesięć łyżek stołowych próby dwunastej - r.s. 30
34. Sześć widelców próby dwunastej - r.s. 15
35. Trzy noże próby dwunastej - r.s. 8
36. Sześć łyżeczek do kawy próby dwunastej - r.s. 4 kop. 50
37. Dwa korki bez próby z gutaperczą - r.s. 1 kop. 50
38. Dwa nożyki do owoców próby dwunastej - r.s.1
39. Dwie solniczki próby dwunastej - r.s.2

Miedź

40. Trzy plewaczki okrągłe - r.s. 1 kop. 40
41. Pięć garnków różnej wielkości - r.s. 8
42. Osiem rondli różnej wielkości - r.s. 11
43. Brytwannik do ciast - r.s. 2
44. Trzy patelnie - r.s. 3
45. Trzy samowary i jedna taca z miseczką - r.s. 8 kop. 20
46. Pięć sztuk lichtarzyków - r.s. 1 kop. 20
47. Młynek do kawy wartości - kop.20
48. Moździerz - r.s. 1 kop. 50
49. Miednica - r.s. 1 kop. 50

Plater

50. Jedna taca z politurowanym drewnianym dnem - r.s. 5
51. Czternaście spodków z politurowanym drewnianym dnem - r.s. 7
52. Cztery łyżki stołowe - r.s. 1
53. Taca duża - r.s. 3
54. Tac średnich trzy - r.s. 1
55. Baniaków żelaznych dwa, - r.s. 1
56. Parawaniki słomiane o pięciu ściankach zielonym gładem kryte - r.s. 1
57. 10 Przykazania, dwa Rodała czyli Tore jeden duży, drugi mały - r.s. 26

Bielizna

58. Koszul męskich webowych i płóciennych szt.26 - r.s. 26

59. 10 par gaci płóciennych i bawełnianych - r.s. 5
60. 20 par skarpetek - r.s. 2
61. 31 sztuk kołnierzyków białych i kolorowych - r.s. 1 kop. 50
62. 16 par mankietów białych i kolorowych - r.s. 1 kop. 85
63. 6 chóstek białych do nosa - r.s. 1
64. 55 nawłoczek dużych i małych - r.s. 12 kop. 75
65. 8 kołder różnego koloru do łóżek - r.s. 10
66. 24 przescieradła płócienne - r.s. 7 kop. 80
67. 31 sztuk serwet małych i dużych - r.s. 13 kop.30
68. 40 sztuk ręczników serwetowych i kuchennych - r.s. 4 kop.40
69. 5 sztuk serwet kolorowych i szydełkowych białych - r.s. 2 kop.70
70. 6 roletów płóciennych do okien - r.s. 1 kop. 50
71. 79 sztuk książek t.j. hebrajskich, niemieckich, Ruskich i polskich - r.s. 15
72. Cztery lamp stołowych i wiszących - r.s. 2
73. Dwie herbatniczek szklanych - kop.20
74. 5 szklanek do herbaty, 5 kieliszków kryształowych - r.s. 1
75. 26 sztuk talerzy fajansowych i porcelanowych - r.s. 3 kop. 30
76. Jedna salaterka kolorowa, 3 półmisek białych i dwie wazy stołowych - r.s. 1
77. Dwa imbryczków fajansowych białych, 12 podstawek, 8 białych a 4 szklanych - kop.60
78. 3 filiżanek - kop.30
79. Dwie puszek blaszane do cukru - kop.30
80. Dwie kwarty do wody, jedna miedziana, druga ołowiana - .r.s. 1

Garderoba

81. Cztery paltonów suberynowe i kortowe, zimowe i letnie, różnego koloru - r.s. 11 kop.50
82. Jedna delija szara dublonowa - r.s. 10
83. Dwa szlafroki, jeden kortowy na wacie, a drugi letni, - r. s. 1 kop. 50
84. 7 par spodni kortowych zimowych i letnich wełnianych, rypsowych, różnego koloru - r.s. 9 kop. 50
85. 4 kamizelek sukiennych i kortowych - r.s. 3
86. Dwa żakiety, jeden kortowy zielony a drugi pikowy - r.s. 6
87. Jeden tużurek czarny sukienny z kamizelką - r.s. 4 kop. 50
88. 5 kamizelek kolorowych - r.s. 1 kop. 50
89. Jeden Tałas z pacierzami - r.s. 2 kop. 50
90. 3 czapek różnego koloru - r.s. 1 kop. 50
91. 10 fotografii w ramach za szkłem - r.s. 4
92. Dwa kufry kute zielono malowane - r.s. 3
93. Dwa żelaska mosiężne do prasowania z duszami - r.s. 3 kop. 50
94. Garnki kuchenne żelazne, gliniane, miarki, butelki, karafki - r.s. 3
Ogół z sumowania - rubli srebrem 497 kop. 55

Zaznacza się do aktu Nr.95 z roku 1871.

Podpisy: Estera Lina Luxenberg. Eliaz Edward Luxenberg, Feliks D., Edmund Słowakiewicz, Franciszek Strzyżowski rejent